

АҲЛОҚИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАМОЙИЛЛАРНИ ИШНИ СУДГА ҚАДАР ЮРИТИШ БОСҚИЧИДА УЙЎНЛАШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Хошимбоев Асилбек Ғайратжон ўғли
Ўзбекистон Республикаси ИИВ

Аннотация: Мақолада муҳим фалсафий категориялардан бири ҳисобланган ахлоқнинг ҳуқуқий жиҳатлари, унинг жиноят процессуал қонунчилигидаги ўрни ва аҳамияти, жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг фаолиятларига маънавий-ҳуқуқий ахлоқ категориясини уйғунлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр юритилган ҳамда мавжуд муаммолар илмий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ахлоқ, ҳуқуқ, суд ишларини юритиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, ахлоқий категорияларни уйғунлаштириш, адолатнинг ахлоқий догмаси.

THE SOCIAL-LEGAL ESSENCE OF THE PROCEDURAL DOCUMENTS OFFICIALIZED AT THE STAGE OF PROCEEDINGS BEFORE THE COURT AND THEIR SIGNIFICANCE IN ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF THE PERSON

Annotation: The article discusses the legal aspects of morality, which is considered one of the important philosophical categories, its role and importance in criminal procedural legislation, the specific features of combining the category of moral-legal morality with the activities of state bodies and officials responsible for criminal proceedings, and the existing problems are scientifically analyzed.

Key words: ethics, law, judicial proceedings, human rights and freedoms, harmonization of moral categories, moral dogma of justice.

КИРИШ

Замонавий дунёда рўй бераётган глобализация жараёнлари, миллий ҳуқуқ тизимларининг ҳуқуқий интеграцияси, ўзаро таъсири ва алоқасини шартловчи воқеликка айланди. Жиноят суд ишларини юритишнинг мақсадларига янгича қараш, жиноят-ҳуқуқий низоларни муроса йўли билан ҳал қилиш ғоясини амалга ошириш имконини берди.

Ўз навбатида жиноят процессида процессуал шаклларни дифференциация қилишнинг янги босқичга кўтарилиши, мазкур йўналишда илмий изланишлар майдонини кенгайтириш ва жиноят суд ишларини юритишда мутлақо янги институт бўлган содалаштирилган иш юритишнинг ҳуқуқий табиати, уни қўллашнинг асослари, шартлари ва ўзига хос хусусиятларини тадқиқ қилиш заруриятини келтириб чиқарди.

Жиноят-процессуал фаолиятнинг энг муҳим белгиси унинг ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ тартибга солинганлиги ва қонун билан қатъий белгиланган шаклда амалга оширилишидир. Шу билан бирга ҳар қандай жиноят-процессуал фаолият жиноятчиликка қарши кураш юзасидан умумдавлат манфаатлари билан бирга, жиноят процессида иштирок этувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш учун зарур маънавий-ахлоқий шароитларни яратиши зарурлиги долзарб аҳамият касб этади.

Жиноят процессини либераллаштириш тарихий шарт-шароитлар билан узвий боғлиқ. Моддий жиноят ҳуқуқини ўзгаришига қараб, жиноят процессида жиноят судлов ишларини юритиш тартиби ҳам ўзгариб боради. Ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиёти ғоят мураккаб ва кенг қамровли жараён ҳисобланади. Ҳар иккала жараён учун хос бўлган хусусият - бу уларнинг муайян ҳуқуқ нормаларини талқин этиш ва қўллаш билан боғлиқ эканлигида ифодаланади. Мамлакатимиз миллий ҳуқуқ тизимида демократик тартибда жорий қилинган қонунчилик ҳужжатлари амал қилади. Бироқ, шунга қарамасдан уларнинг барчаси инсонни барча эҳтимол тугилган хатти-ҳаракатлари, хулқ-атвор қоидаларини аниқ, равшан, мукамал белгилаб бера олмайди. Ҳуқуқ энг зарур ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Ҳуқуқ тамойиллари тушунчаси, моҳияти, мазмуни жуда кўп илмий тадқиқотларни мавзуси бўлганини эътиборга олиб асосий эътиборни аёллар ва болаларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда тамойилларини қўллаш хусусиятларига қаратамиз.

Ҳуқуқий нормаларнинг шаклланиши ва амалга оширилишига ахлоқнинг таъсири муаммоси ҳеч қачон ўз долзарблигини йўқотмаган ҳамда ҳуқуқ ва тегишли ҳуқуқий институтларнинг ривожланиш тарихи давомида доимо олимларнинг эътиборини тортган. Айнан ахлоқ жамиятдаги инсон хулқ-атворининг ижтимоий йўналиши бўлиб, одамларнинг қонунга ҳурмат билан муносабатда бўлиши унинг ривожланиш даражасига боғлиқ. Ҳуқуқ билан чамбарчас боғлиқлигига қарамай, ахлоқ ижтимоий онгнинг элементи бўлиб, бир вақтнинг ўзида фалсафа тоифаларидан бирига киради.

МУЛОҲАЗАЛАР

«Ахлоқ» ва «ахлоқ» категорияларининг мазмуни фалсафий тизимларда инсоният сивилизатсияси мавжудлигининг маълум даври мобайнида фаол ривожланиб борган. Жамият ва давлат тараққиётининг ҳар бир даврида ўзига хос эзгулик ва ёмонлик тушунчалари мавжуд бўлиб, инсоният тараққиётининг ҳар бир босқичида ўзгармаган категориялар билан бир қаторда ахлоқ тушунчасига давр руҳига мос келадиган ўзгаришлар киритилган.

Қадимги файласуфлар учун «ахлоқ» тушунчасида шахснинг маънавий ўзини-ўзи такомиллаштириш устувор аҳамиятга эга эди. Ахлоқ – кишиларнинг бир-бирларига, оилага, жамиятга бўлган муносабатларида намоён бўладиган хатти-ҳаракатлари, хулқ-атворлари, одоблари мажмуидир. Ҳуқукдан фарқли равишда ахлоқ талабларини бажариш-бажармаслик маънавий таъсир кўрсатиш шакллари (жамоатчилик томонидан баҳо бериш, қилинган ишни маъқуллаш ёки қоралаш) билан белгиланади.

Сукрот ахлоқни фазилат билан - идеал ҳақидаги билим, ҳар бир инсоннинг қалбида мавжуд бўлган ва ўзини ўзи билиб, мустақил равишда ривожланиши керак бўлган билим билан аниқлади.

Афлотун ахлоқий хулқ-атвор умумий ва абадий гавдаланган ижтимоий аҳамиятга эга фаолиятни назарда тутди, деб ҳисоблаган. Антик даврнинг энг буюк файласуфи Аристотел ўз асарларида ахлоққа шундай таъриф берган: «Ахлоқ - бу руҳнинг мулки бўлиб, у инсоннинг ўз эҳтиросларини бошқариш ва ўз хатти-ҳаракатларини назорат қилиш, шу билан бирга ўз ахлоқий тамойилларига таяниш қобилиятидан иборат. Жамоат манфаатининг шахсий устунлигини тан олиш тўғрисида». Файласуф юксак ахлоқни фуқарога давлат манфаатларига хизмат қилиш ҳаракати сифатида ифодалаган. У ахлоқ ва ахлоқий тамойилларни фазилат билан бирлаштирган.

Жиноят-процессуал ҳуқуқи учун ахлоқ муҳим аҳамиятга эга ва унинг барча институтлари билан чамбарчас боғлиқ. Шу жумладан ишни судга қадар юритиш босқичларида ахлоқ категорияси алоҳида аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ишни судга қадар юритишда ахлоқ категорияларига риоя қилиниши қуйидаги ҳолатларда намоён бўлади:

давлат ваколатли органлари орқали жиноят содир этган шахсни жавобгарликка тортиш бўйича ўз мажбуриятларини бажариши шартлиги;

айбланувчининг содир этган жиноий қилмишини унинг ҳуқуқ ва манфаатларига ахлоқий-ҳуқуқий қоидаларга риоя қилган ҳолда зарур процессуал ҳаракатларни амалга ошириш;

ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари жиноят туфайли бузилган жабрланувчига маънавий-ахлоқий қоидалар асосида ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш;

ҳар бир жиноят иши бўйича қабул қилинадиган қарорлари, суднинг ҳукмлари адолат мезонлари устуворлигида бўлишлиги.

Ишни судга қадар юритишда босқичида маънавий-ахлоқий категорияларни амалиётга татбиқ этилиши ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олдида жамоат ва шахсий манфаатлар мутаносиблигини таъминлаш, жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқларини, шунингдек, адолат ва инсонпарварлик каби маънавий-ахлоқий тамойилларни процессуал қонунчиликда ривожланишини янги босқичга олиб чиқишда алоҳида аҳамият касб этади.

Ушбу ҳолатлар суд процессининг назарий ва амалий муаммоларини унинг маънавий қадриятлар билан узвий боғлиқлиги ва инсон ҳамда фуқаронинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш асосида контсептуал ҳал этиш зарурлигини олдиндан белгилаб беради.

Жиноят-процессуал фаолиятнинг асосий ахлоқий мезони бу адолатдир. Эркинлик, тенглик, инсонпарварлик билан бир қаторда, адолат ҳуқуқнинг маънавий манбаи бўлиб, халқаро ва миллий қонунчиликнинг ҳуқуқий ҳужжатларида мустаҳкамланган, шунингдек, жиноят процессида ахлоқни амалда қўллаш воситаси бўлиб хизмат қилади. Жиноий судлов соҳасида одил судлов қонун устуворлиги билан узвий боғлиқдир. Фақат қонуний ҳукм, қарор, ҳаракат адолатли бўлиши мумкин. Шу билан бирга, адолат ва қонунийлик бир хил тушунчалар эмас яъни агар қонунийлик фақат ҳуқуқий ҳодиса бўлса, у ҳолда адолат фалсафий ва ҳуқуқий табиатни бирлаштиради.

Адолат ва инсонпарварлик каби ахлоқий категориялар ишни судга қадар юритиш босқичини асосини ташкил этиши ва қуйидагиларни белгилаши лозим:

а) ахлоқ ҳамда ҳуқуқий-ахлоқнинг моҳияти, мазмуни ва амалга ошириш шакли;

б) жиноят-процессуал тамойилларининг амал қилиш хусусиятлари, айбсизлик презумпсияси ва уни амалга оширишда тарафларнинг қарама-қаршилиги;

с) жабрланувчи ва айбланувчининг (гумон қилинувчининг) ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг процессуал кафолатларини таъминлаш механизмларининг фаолияти;

д) уни қўллаш асослари ва чегаралари.

Жиноят процессида судловнинг алоҳида тартибининг ахлоқий асосларининг контсептуал ғояси ушбу институтни унинг маънавий-ҳуқуқий таркибий қисмини мустаҳкамлаш ва уни жиноят процессининг мақсадига тўлиқ мослаштириш учун ислоҳ қилиш зарурлигини кўрсатади.

Суд процессининг алоҳида тартибини қўллаш самарадорлигини ошириш ва уни амалга ошириш жараёнида жиноят процессининг барча иштирокчиларининг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, шунингдек жабрланувчиларнинг ҳуқуқлари ва фуқаролар манфаатлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш мақсадида давлат ахлоқий меъёрларни ҳисобга олиши зарур.

Мазкур масаланинг назарий аҳамияти шундан иборатки, ундаги янги илмий қоидалар, ҳулосалар ва тавсиялар жиноят процессида судловнинг алоҳида тартибини қўллашнинг маънавий асослари аҳамиятини чуқурроқ тушунишга хизмат қилади, уни қўллашда юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш йўллари ва воситалари, жиноят-процессуал назариясининг умумий қоидаларини ишлаб чиқиш, илмий базани, билимлар ҳажмини кенгайтириш ва кўриб чиқиладиган жиноят-процессуал ҳуқуқ соҳасида кейинги тадқиқотлар учун имкониятлар яратиш келгусида амалга ошириладиган илмий тадқиқот ишларининг мазмунини ташкил этади.

Ҳаётнинг ҳар қандай соҳасида ахлоқий контекстан ташқари, алоқасиз ахлоқ ва илм-фан сивилизатсияси бўлмаган замонни тасаввур қилиш бизнингча мураккаб ҳисобланади. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, ахлоқнинг асослари маълум бир жамиятда маълум бир дақиқада ҳукм сураётган яхшилик ва ёмонлик (яхши ва ёмон, ахлоқ ва ахлоқсизлик, адолатли ва ноҳақлик, ҳақиқат ва ёлғон ва бошқалар) ҳақидаги ғоялардир.

Янги давр фалсафаси ҳам инсоннинг ахлоқий табиати ҳақида фикр юритиш билан ажралиб туради. Бу даврда бу муаммони ўрганишнинг икки ёналиши мавжуд эди: бири (Н.Мачиавелли, Т.Гоббес) инсон табиати дастлаб бузилган, ёвузлик, деган ғоядан келиб чиққан; иккинчиси (Т. Мор, Ж. Ж. Руссо) уни дастлаб яхши деб ҳисоблаган. Шунингдек, янги давр файласуфлари олдида савол туғилди: ахлоқ қандай қилиб шахснинг мулки бўлиб, айна пайтда умумжаҳон мажбурий ижтимоий ташкилотчи кучдир?

Ҳозирги замоннинг энг йирик файласуфларидан бири Т.Гоббес ахлоқий масалалар ҳақида гапирар экан, ахлоқ (сиёсат ва дин билан бир қаторда) у ёки бу мақсадга мувофиқ келишув, одамлар ўртасидаги келишув бўлиб, кучли

ижтимоий зарядни ўз ичига олган, деб ёзган эди. мафкуралаштирилган ижтимоий фетишларга қарши.

Ҳуқуқ ва ахлоқ - келиб чиқиши жиҳатидан бир хил бўлган ўзаро боғлиқ иккита тушунча мавжуд: ҳуқуқ ахлоққа асосланади, ахлоқнинг маълум бир минимумини белгилайди. Ахлоқ ўз навбатида, жамоат ҳуқуқий онгига таъсир қилади ва шу билан қонданинг амалга оширилишига ёрдам беради. Мавжуд илмий ва қонунчилик манбалари *адолатнинг ахлоқий догмаси* орқали ифодаланган ахлоқ ва ҳуқуқнинг ягона асослари мавжудлигидан келиб чиқади.

Инсоният тарихи давомида адолат тушунчасига универсал таъриф беришга уринишлар бир неча марта амалга оширилган, аммо бу унчалик осон иш эмаслиги маълум бўлди, чунки жамиятдаги доимий ижтимоий ўзгаришлар адолат ғоясининг ўзгаришига олиб келди. Адолат масаласи антик давр фалсафасида марказий масалалардан бири эди. Шу билан бирга, унинг энг муваффақиятли ва универсал таърифларидан бири таклиф қилинди, бу бизнинг фикримизча, бугунги кунда ҳам долзарбдир. Қадимги юнон файласуфларидан бири Эпикур адолат инсонлар ўртасида тузилган битимнинг натижаси бўлиб, унинг маъноси бир-бирига зарар етказмаслик ва зарарга чидамасликдан иборат эканлигини таъкидлаган. Ҳозирги замонга келсак, фанда адолат асосан маълум бир орзу қилинган хатти-ҳаракатлар ёки ижтимоий тартибнинг тасвири сифатида қаралади.

Қонунларни яратувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи шахслар онгида мавжуд бўлган умуминсоний ахлоқий қадриятлар тизимининг мавжудлиги барча фуқаролар учун адолатга асосланган ягона хулқ-атвор моделини яратишга имкон беради, бу эрда адолат ўзига хос идеалдир. Ҳеч қачон эришиб бўлмайдиган, лекин унга интилиши керак бўлган нарса, акс ҳолда ижобий ҳуқуқ муқаррар равишда фақат конституциявий ва нормалар яратиш жараёнига таъсир кўрсатадиган алоҳида гуруҳлар манфаатларини акс эттира бошлайди.

О.Л.Василевнинг таъкидлашича, барча расмий мезонларга кўра, адолат ҳақиқатан ҳам жиноят жараёнининг принципи бўлиб, кўплаб олимлар бунга рози. Россия Федератсияси Конституциявий суди адолат қонун тамойилларига тегишли эканлигини таъкидлайди.

Адолат ахлоқ нормаларини ҳуқуққа татбиқ этиш воситаси бўлиб, ҳам халқаро, ҳам миллий қонунчиликнинг ҳуқуқий ҳужжатларида ўз аксини топган. Кўпгина халқаро ҳужжатларда адолат принципи деб аталади.

Инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилиши бошқа жойлардан кўра кўпроқ қабул қилинган қарорларга боғлиқ бўлган жиноят процессида ҳам адолат жуда муҳим. Бу ерда адолат деганда, қарор қабул қилишда судланувчиларнинг шахсий фазилатлари, уларнинг хулқ-атвори, жисмоний ва руҳий ҳолати ҳисобга олинади, лекин бу жиноий жараённинг барча иштирокчиларига бирдек тааллуқлидир. Албатта, ҳар қандай процессуал қарор адолатли бўлиши керак, лекин энг муҳими, бу талаб қонунчилик даражасида ҳам адолат талабига бўйсунадиган бутун жараённинг энг муҳим ҳужжати сифатида ҳукмда тўлиқ амалга оширилишидир.

ХУЛОСА

Инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилиши бошқа жойлардан кўра кўпроқ қабул қилинган қарорларга боғлиқ бўлган жиноят процессида ҳам адолат жуда муҳим. Бу ерда адолат деганда, қарор қабул қилишда судланувчи (айбланувчи, гумон қилинувчи)ларнинг шахсий фазилатлари, уларнинг хулқ-атвори, жисмоний ва руҳий ҳолати ҳисобга олинади, лекин бу жиноий жараённинг барча иштирокчиларига бирдек тааллуқлидир. Албатта, ҳар қандай процессуал қарор адолатли бўлиши керак, лекин энг муҳими, бу талаб қонунчилик даражасида ҳам адолат талабига бўйсунадиган бутун жараённинг энг муҳим ҳужжати сифатида ҳукмда тўлиқ амалга оширилишидир.

Бизнинг фикримизча, жиноят-процессуал ҳуқуқ нормаларини шакллантириш ва амалга оширишда ахлоқнинг ўрни жуда муҳим ҳисобланади. Жиноят-процессуал қонунчилиги жиноят процессининг барча иштирокчилари учун мажбурий бўлган маълум бир минимал ахлоқий нормаларни ўз ичига олиши керак. Юқорида айтилганлар жиноят-процессуал қонунчиликка асосланган ғоялар ахлоқий хусусиятга эга - бу виждон, адолат, инсонпарварлик деган хулосага келишимизга имкон беради. Ўз навбатида, адолат жиноят процессида ахлоқни амалда қўллаш куралидир. Бу қадриятлар абадийдир, улар ўзгармасдир ва қонунга асосланган жамият мавжуд экан, аҳамиятли бўлади. Жиноят процессуал муносабатларни биринчи навбатда юридик меъёрлар билан биргаликда мустаҳкам ахлоқий ва ҳуқуқий асосида қуриш зарурати доимо ўзининг аҳамиятини йўқотмайди.

Шу нуктаи назардан, жиноят-процессуал қонунчилигида маънавий асосларни ишончли мустаҳкамлаш алоҳида аҳамиятга эга, бунда юқорида таъкидланганидек, адолат, виждон ва уларни амалга оширишнинг бошқа

усуллари нафақат қонунларга, инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишига бевосита таъсир қилиши мумкин.

Юқорида айтилганлардан келиб чиққан ҳолда, бизнинг фикримизча, жиноят-процессуал ҳуқуққа нисбатан ахлоқ - бу жиноят-процессуал ҳуқуқда амалга ошириладиган, виждонга асосланган тарихий шартланган ҳаётий тамойиллар, баҳолар, ички эътиқодлар ва уларга асосланган ҳуқ-атвор нормалари мажмуидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.2023.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Муаллифлар жамоаси / Маъсул муҳаррир проф. Ғ.А.Абдумажидов. –Тошкент: ТДЮИ, 2009. –Б. 48; Жиноят процесси. Умумий қисм. Дарслик / З.Ф.Иноғомжонованинг умумий таҳрири остида. –Тошкент: Адолат, 2007. – Б.33.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги “ Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6041-сон Фармони.
5. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах (общая часть). –Харьков, 1988. –С. 161.
6. Лупинская П. Основания и порядок принятия решений о недопустимости доказательств.// Российская юстиция.-1994. -№ 11. –Б.42.
7. Конин В.В. Презумпция невиновности: точка зрения защиты // Принцип презумпции невиновности и его значение на современном этапе. Сборник научных трудов / под общей редакцией д.ю.н. проф. Т.С.Волчецкой. Издательство Калининградского государственного университета, 2001. –С.51.
8. Ишни судга қадар юритишда шахс ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари // МД Ботаев, МА.Аълохонов - Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2022.